

РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ. АКТИВНІСТЬ СУБ'ЄКТА В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

УДК 37.035.91

Демченко О. П.

ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОКАЗНИКИ ЇЇ ЕЛІТАРНОСТІ

У статті показано, що якості елітарної особистості та соціально обдарованої людини корелюються по деяких позиціях. Визначено, що соціально обдаровані люди володіють необхідним потенціалом для успішного виконання функцій еліти, досягнення високих результатів в управлінській діяльності.

Ключові слова: еліта, елітарна особистість, соціальна обдарованість, соціальний інтелект, емоційний інтелект, організаторські та управлінські здібності, лідерські якості.

Постановка проблеми. Однією з умов успішного цивілізаційного поступу України є формування еліти, яка зможе здійснювати на вершинах політичної, економічної, соціальної, культурної вертикалей таку перетворювальну й управлінську діяльність, що відповідає національним інтересам та європейському вибору українців.

Якщо наша держава хоче мати справжню національну еліту, здатну моделювати й реалізовувати стратегічні цілі розвитку країни, здійснювати управління на різних рівнях, бути носієм базових демократичних, національних, духовних і моральних цінностей, то вона має створити умови для входження найкращих представників суспільства в елітарні групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові напрацювання соціальної обдарованості були започатковані в ХХ ст. в зарубіжному психолого-педагогічному дискурсі (К. Ебромс, Б. Кларк, В. Мерлін, Д. Сміт, Б. Теплов, К. Хеллер та ін.). В останні десятиріччя актуалізувалося вивчення цього феномену в працях російських (Т. Гушчина, Г. Зверева, І. Івенських, Т. Кісельова, Н. Колодій, Д. Люсіна, М. Рожков, Д. Ушаков, Т. Хрустальова та ін.) і білоруських (Я. Коломинський, Є. Панько та ін.) вчених.

Посилення інтересу сучасних психологів і педагогів до цієї проблеми наразі спостерігається і в Україні: проведено фундаментальне дослідження соціальної обдарованості як високого рівня вияву соціальних здібностей (О. Власова), започатковано наукові розвідки різних аспектів цього феномену (Н. Мацюк, О. Науменко, М. Янковчук та ін.).

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розробленими є питання щодо виокремлення в характеристиці соціально обдарованої особистості ознак елітарності, визначення місця соціально обдарованих людей в елітарних групах і можливості їхньої участі в управлінських процесах.

Мета статті: на основі порівняння ознак елітарності та соціальної обдарованості засвідчити, що завдяки своїм характерологічним показникам соціально обдарована особистість є потенційним представником еліти та може виконувати функцію управління соціумом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до наукової літератури виявило, що в психолого-педагогічному дискурсі (Н. Лейтес, Дж. Рензулі, В. Штерн та ін.) приблизно до середини ХХ ст. феномен «обдарованості» пов'язувався передусім з високими здібностями та досягненнями в інтелектуальній сфері.

В останні десятиріччя активно обстоюється ідея, що досягненню життєвого успіху, самореалізації особистості, її входженню в елітарні групи в динамічному суспільстві сприятиме не стільки потужний коефіцієнт інтелекту, а передусім відіграватимуть значну роль некогнітивні фактори: високий рівень соціальної адаптації, схильність до орієнтування й швидкого реагування в нових соціальних ситуаціях, здатність до ефективної взаємодії, лідерські та управлінські риси, значна комунікативність і громадська активність, соціальний та емоційний інтелект (Д. Големан, О. Лебедев, О. Савенков та ін.).

У сучасному науковому полі точаться гострі дискусії щодо критеріїв елітарності та способів входження в елітарні групи. Процес формування еліт нині проходить переважно спонтанно, часто людина потрапляє до елітарного прошарку або за соціальним походженням, або матеріальним станом сім'ї, або ж випадково через щасливий збіг обставин.

Останнім часом у цьому процесі відіграють певну роль «політичні ротації», які впливають на механізм становлення еліт. Часто особу ідентифікують як представника еліти вже в дорослому віці, коли вона має стійку ієрархію потреб, систему цінностей, серед яких нерідко переважають індивідуальні чи корпоративні над суспільними й національними, матеріальні над духовними.

Погоджуємося з думкою дослідників (О. Антонова, О. Власова, С. Вовканич, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кузь та ін.), які стверджують: сучасна еліта має формуватися передусім за рахунок обдарованих людей. До того ж вважаємо, що «рекрутування» до цієї важливої соціальної ланки управлінців доречно здійснювати з числа громадян, в яких, окрім спеціальних здібностей і знань, що відповідають обраній сфері діяльності, мають бути організаторський і комунікативний потенціал, вольові та лідерські риси, соціальні навички тощо. Такі якісні характеристики інтегрує в собі соціально обдарований індивід. Вибудовуючи наукову позицію, зробимо акцент на деяких важливих положеннях.

По-перше, за основу беремо пояснення феномену «еліта» згідно з аксіологічним підходом, що базується на етимологічному значенні цього слова («найкращий», «обраний» чи «відібраний»). У такому сенсі до еліти належать передусім особи, які є кращими представниками суспільства, мають найбільшу кількість позитивних рис, цінностей і пріоритетів, високий рівень розвитку інтелекту, відповідні здібності, творчий потенціал і виконують функції управління соціумом. До того ж елітарна особистість має бути спрямованою на досягнення високих соціальних стандартів.

По-друге, диференціюємо категорії «елітарна» й «елітна» особистість. Зокрема, елітраність співвідноситься з інтелігентністю, шляхетністю, ерудованістю, наявністю відповідних вольових рис і лідерськими характеристиками. Тобто йдеться про індивіда як носія рис елітарності, який може і не входити до елітного прошарку. Під трактуванням «елітність» розуміється особистість, яка за своїм соціальним статусом належить до еліти, але не має елітарних чеснот і властивостей. Елітність позначає формальну приналежність людей до еліти.

По-третє, варто враховувати різноплановість і неоднорідність елітарних груп, серед яких виокремлюють політичну, управлінську, інтелектуальну, економічну, національну еліту. Ознаки соціальної обдарованості найбільше проявляються в представників управлінської еліти, яка репрезентує себе у трьох суспільних сферах – політичній, економічній, культурній.

Порівняння сучасних психолого-педагогічних концепцій соціальної обдарованості (О. Власова, Г. Зверева, І. Івенських, Т. Кісельова, М. Рожков, Д. Ушаков, Т. Хрустальова та ін.) і поглядів науковців елітологічного спрямування (О. Крюков, М. Логунова, В. Лук'яненко, Н. Нижник, М. Пірен, Л. Сохань та ін.) дало підставу стверджувати, що:

– важливою сферою активної перетворювальної діяльності та самореалізації соціально обдарованої особистості, як і представника управлінської еліти, є соціономічна площина, в основі якої взаємодія з людьми, вплив на їхні емоції та мотивацію, ініціювання та організація інших для суспільно значимої діяльності, керівництво ними.

Як стверджує О. Власова [1], соціально обдарована людина має стійку потребу та значний дієвий потенціал для здійснення активних перетворень у соціальному середовищі, об'єктами яких може бути як конкретна особистість, так і спільнота. У свою чергу, науковці вважають основним змістом існування еліти її діяльність у площині соціальної практики, а найважливішою функцією – управління соціумом. Загальні функції світових національних еліт також мають соціально значиме забарвлення: творення розумної опозиції щодо різного роду сумнівних соціальних перетворень, ідей сталого розвитку інноваційних адаптаційних процесів, лідерство у формуванні державної політики та культури тощо [9, с. 6–18];

– спільною характеристикою елітарної особистості та соціально обдарованого індивіда є високий рівень соціальної мотивації, яка передбачає спрямованість на взаємодію та потребу в досягненні успіху в такій взаємодії.

Деякі дослідники зазначають [2], що соціальна обдарованість обумовлюється наявністю в людини певної ієрархії в мотиваційній сфері з домінуванням термінальних цінностей і потреб у самовираженні, суспільному визнанні та духовних цінностях. Це завжди внутрішня особистісно-сміслова мотивація, підґрунтям якої є спонукальні механізми альтруїстичного змісту. Елітарна особистість, за висновками Л. Сохань [9], вирізняється особливою мотиваційною структурою, яка психологічно обслуговує її соціальну й індивідуальну поведінку;

– у психологічному портреті еліти та соціально обдарованої людини важливе значення відіграють риси морального порядку.

На думку дослідників [2], домінувальними характеристиками соціально обдарованої особистості є високі моральні судження, альтруїзм, гуманність, здатність допомагати людям, готовність служити соціальним ідеям, висока вимогливість до інших і до себе, результатів власної праці; відповідальність і твердість щодо даного нею слова, взятих зобов'язань.

Стосовно елітарної особистості, то вчені серед її важливих рис виокремлюють передусім морально-етичні та морально-вольові: усвідомлення важливості справ і свого покликання, почуття обов'язку, здатність брати на себе тягар громадянської, соціально-історичної, індивідуально-особистісної відповідальності [9]; людяність, духовність, порядність, чесність, повага людської гідності, почуття обов'язку [11]; дисциплінованість, дієздатність, воля, рішучість, ініціативність, здатність до розв'язання проблем тощо [6];

– у характеристиці елітарної та обдарованої особистості важливими показниками є соціальний та емоційний інтелект.

Ці категорії активно використовуються в зарубіжному та вітчизняному психолого-педагогічному тезаурусі, феномени яких є об'єктом наукових дискусій. Зустрічаємо науковий підхід, за яким природа соціального інтелекту пояснюється з трьох важливих позицій, як: особлива схильність, яка відрізняється від інших видів інтелекту, але має з ними зв'язок; не стільки здатність, скільки система знань і вмінь, набутих протягом життя, тобто компетентність у сфері соціального пізнання, а не спеціальна здатність; особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії [10]. Наступна наукова сентенція [13, с. 197] пояснює емоційний інтелект як когнітивну здатність (capacity) трактувати емоції та використовувати їх для поліпшення розумової діяльності. Він містить здібності (abilities) точно розрізняти, викликати емоції для активізації мислення, розуміти експресивні знання та усвідомлено регулювати ними задля сприяння емоційному та інтелектуальному зростанню.

Звернення до праць низки науковців (Н. Амінов, М. Рожков, Д. Ушаков, Т. Хрустальова та ін.) засвідчило, що вони вважають соціальний та емоційний інтелект важливими структурними компонентами соціальної обдарованості.

Дослідники елітологічної проблематики [5; 6] серед соціально-психологічних рис представника управлінської еліти виокремлюють інтуїцію, готовність швидко й ефективно діяти в умовах конкуренції, здатність

стратегічно мислити, проявляти самостійність та ініціативу, схильність до ризику та розв'язання проблем, уміння вчасно реагувати на зміни навколишнього середовища шляхом прийняття обґрунтованих рішень, швидко визначати ефективність нововведень тощо. Сформованість таких характеристик може засвідчувати: елітарна особистість володіє розвиненим соціальним інтелектом.

Апелюючи до позиції М. Логунової [4], бачимо, що до характеристик еліти додані оптимізм, уміння керувати власною поведінкою та створювати соціально-психологічний комфорт у колективі, емоційна стійкість, стресостійкість тощо. Зазначені риси у своїй сукупності диференціюємо як емоційний інтелект;

– у внутрішньому потенціалі як елітарної, так і соціально обдарованої особистості необхідними є комунікативні, організаторські, управлінські здібності.

Зокрема, за твердженням науковців [12], до структури соціальної обдарованості, представленій п'ятьма основними компонентами аналогічно до моделі обдарованості Дж. Рензулі, належать комунікативно-організаторські здібності та управлінські властивості особистості.

Такий підхід корелюється з характеристикою представника управлінської еліти, який має містити потужний комунікативний потенціал: володіння технологіями ефективного спілкування та здійснення управлінського впливу, використання різноманітних засобів комунікації [7]; знання та вміння працювати з людьми [6]; здатність оперативно перебудовувати роботу колективу та власну, комунікабельність і вміння регулювати міжособистісні відносини [5]. До того ж важливими у структурі елітарної особистості є організаторсько-управлінські риси: вміння формувати працездатні групи виконавців для розв'язання проблем державного управління, об'єднувати їх на основі суспільних цінностей і принципів; здатність підтримувати атмосферу взаємодії та співробітництва всередині управлінських структур і поза їхніми межами в інтересах вирішення державно-управлінських завдань [7];

– сучасні дослідники доповнюють портрет елітарного управлінця та соціально обдарованої особи лідерськими рисами.

Щодо соціальної обдарованості, то, за висновками вчених [10], здатність до лідерства є її «ключовим пунктом». Також деякі науковці [2] стверджують: соціальна обдарованість обов'язково містить лідерські риси, лідерську обдарованість є одним з виявів соціальної обдарованості.

Як зазначають елітологи (А. Гаврилюк, Г. Дмитренко, Т. Ріктор, М. Логунова та ін.), для успішного виконання управлінської функції представнику еліти потрібно бути лідером у колективі. Більше того, низка дослідників (Л. Бевзенко, О. Тулинська, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.), акцентуючи увагу на вираженому лідерському потенціалі елітарної особи, вважає, що в кризовий період більш коректним є використання терміну «лідер», оскільки категорія «еліта» корелюється зі стабільним соціумом. Деякі

вчені [3] пропонують узагалі відмовитися від терміна «еліта» й замінити категоріями «лідер», «лідерство»;

– в ієрархії рис, що впливають на авторитет особистості як соціально обдарованої, так і елітарної певне місце займає особиста привабливість і харизматичність.

Як зазначає Л. Сохань, «престиж глави, керівника може ґрунтуватися лише на силі або на місці в ієрархії, але він стає більш міцний і вражаючий, якщо підкріплений симпатією. На думку дослідниці, так звана «харизматична влада», політичний leaders більшою мірою формуються аурую симпатії, яку вони вміють створювати й підтримувати навколо себе» [9, с. 398]. Деякі вчені [8] у портреті соціально обдарованої особистості виокремлюють аналогічні риси: фізична привабливість і акуратність у зовнішньому вигляді, позитивне сприйняття переважною більшістю людей, характеризує її також як харизматичну особистість.

Отже, проведені узагальнення свідчать, що риси соціально обдарованої та елітарної особистості часто співпадають та взаємоперетинаються. З огляду на це, соціально обдарована людина містить ознаки елітарності, що створює передумови для її входження в елітарні групи. Попри це розуміємо, що категорії «елітарна» і «соціально обдарована» особистість є різними науковими феноменами, які мають свою природу, специфічні функції тощо. До того ж названі характеристики не втілюються в повному обсязі в кожній елітарній чи обдарованій людині, критерії їх розгортання не завжди є достатньо очевидними. У кожній особистості (елітарній чи соціально обдарованій) риси комбінуються неповоротно та індивідуально, при цьому виявляються чесноти й недоліки. Здебільшого в особі такого порядку весь спектр власних характеристик дає особливе поєднання, яке забезпечує її лідируюче становище в суспільстві або групі, надає можливість здійснювати управління людьми, сприяє досягненню життєвого успіху.

Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є розроблення ефективної системи виявлення й розвитку соціально обдарованих людей як елітарного резерву.

Список використаної літератури

1. Власова О. Чинники розвитку соціального потенціалу особистості / О. Власова // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С.55-63.
2. Киселева Т. Г. Рефлексивно-аксиологический подход к исследованию социальной одарённости / Т. Г. Киселева // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – № 2. – Том II. – С.78-83.
3. Кремень В. Еліта або лідерство в суспільстві знань // Наукова еліта у розвитку держав : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. / упоряд. О. В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. Л. Макаренко. – Вип. 1. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2012. – С.11-18.
4. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності / М. М. Логунова. – К. : Центр інституц. розвитку держ. служби, 2006. – 256 с.

5. Лукьяненко В. Принципы государственной кадровой политики / В. Лукьяненко // Служба кадров. – 2002. – № 7. – С. 47-50.
6. Нижник Н. Підхід до формування змісту якостей керівника в системі державного управління / Н. Нижник, С. Мосов // Вісн. держ. служби України. – 1999. – № 1. – С. 69-75.
7. Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства / М. Пірен // Вісник УАДУ. – 2001. – № 1. – С. 242-249.
8. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С.Лейтеса. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
9. Сохань Л. Елітарна особистість як соціальний тип / Л. Сохань // Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. пр. – 2010. – №3-4. – С. 394-399.
10. Социальный интеллект : теория, измерение, исследования / под ред. Д. В.Люсина, Д. В.Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 175 с.
11. Сучасна управлінська еліта в Україні : якісні характеристики, шляхи та методи підготовки : монографія / за ред. В. А. Ребкало, М. І. Пірен, В. В. Тертичка. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – 180 с.
12. Хрусталёва Т. М. Психология педагогической одарённости / Т. М. Хрусталёва. – Пермь, 2003. – 163 с.
13. Mayer J. Emotional intelligence : Theory, Findings and Implications / J.Mayer, P.Salovey, D.Caruso // Psychological Inquiry. – 2004. – V. 15. – N 3. – P. 197-215.

Елена Демченко Качества социально одаренной личности как показатели ее элитарности.

В статье показано, что свойства элитарной личности и социально одаренного человека коррелируются по некоторым позициям. Определено, что социально одаренные люди владеют необходимым потенциалом для успешного выполнения функций элиты, достижения высоких результатов в управленческой деятельности.

Ключевые слова: элита, элитарная личность, социальная одаренность, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, организаторские и управленческие способности, лидерские качества.

Olena Demchenko. A social gifted individual as an indicator of its elitism.

The article shows that the quality of the individual and social elite gifted man correlated for some positions. It was determined that socially gifted people possess the necessary capacity to successfully carry out the functions of the elite, to achieve good results in management.

Keywords: elite, elite personality, social talent, social intellect, emotional intellect, organizational and managerial skills, leadership qualities.